

TVORBA NOVÝCH SLOV (POJMENOVÁNÍ)

A) Slovo tvorné (morfologické) procesy

B) Kvazislovo tvorné (morfologické) procesy

C) Další možnosti

DRUHY MORFOLOGICKÝCH/VÝRAZOVÝCH PROSTŘEDKŮ

1) Prvky (segmentální nebo suprasegmentální)

$abc+d \rightarrow abcd$

2) Operace, tj. substituce

$abc \rightarrow adc$

báze (slovo, kořen nebo kmen) × afixy, suprafixy

PRVEK JAKO VÝRAZOVÝ PROSTŘEDEK

- K bázi se přidává morfoložická jednotka (morfoložický prvek)

1) Segmentální prvek

- Přidává se segmentální prvek (foném nebo kombinace fonémů)

2) Suprasegmentální prvek

- Přidává se suprasegmentální prvek (přízvukový profil, tón)

Status segmentálního prvku: co se přidává

A) Přidává se kořen → **kompozice**

- Nová slova se tvoří skládáním dvou a více bází
velký, obchod → velkoobchod

B) Přidává se afix → **afixace**

- Nová slova se tvoří přidáním afixu k bázi

		Přerušují afixy bázi?	
		Ne	Ano
Jsou afixy samy o sobě přerušené?	Ne	konfixace (prefixace, sufixace)	infixace
	Ano	cirkumfixace	transfixace

Infixace

= Přidání afixu dovnitř báze, která je tímto přerušena

- (1) (a) NIKARAGUJSKÁ ŠPANĚLŠTINA (Nikaragua)
základní tvar jména	zdrobnělina (infix <it>)
<i>Óscar</i> ['oskar]	<i>Osquítar</i> [os'kítar]
<i>Edgar</i>	<i>Edguítar</i>
<i>Victor</i>	<i>Victítor</i>
- (b) KHMERŠTINA (Kambodža)
sloveso	substantivum (infix <ɔm>)
<i>khos</i> „být špatný“	<i>kɔmhos</i> „špatnost“
<i>khɤŋ</i> „zlobit se“	<i>kɔmɤŋ</i> „zlost“
<i>sɔɤy</i> „mluvit“	<i>sɔmdɤy</i> „řeč“

Cirkumfixace

- Přidání afixu na hranice/okraje báze, tj. zároveň před a za bázi
- Není to prefixace + sufixace
- Cirkumfix obvykle existuje pouze v dané podobě nebo v daném významu

(2)	(a)	JAZYK CAVINEÑA (Bolívie)	
		sloveso	substantivum (cirkumfix <i>e-</i> <i>-ki</i>)
		<i>sama</i> „léčit“	<i>e.sama.ki</i> „lék“
		<i>teri</i> „zavřít něco“	<i>e.teri.ki</i> „dveře“
		<i>wijitu</i> „zablokovat něco“	<i>e.wijitu.ki</i> „zátka“
	(b)	ČEŠTINA	
		cirkumfix <i>pře-</i> <i>-ováno</i>	
		<i>pře.kluk.ováno</i>	<i>pře.sex.ováno</i>
		<i>pře.novák.ováno</i>	<i>pře.kredit.ováno</i>

Transfixace

- Přidání nekontinuálního afixu dovnitř báze, jež je tímto afixem přerušena
- Typické pro sémitské jazyky
- Afix sám má přerušenu podobu

KÁHIRSKÁ ARABŠTINA

(3) vzorec	transfix	další modifikace	slovo
(a) <i>ktb</i> „psát“	<i>a-a</i>	—	<i>katab</i> „psal“
<i>drs</i> „učit“	(minulý čas)	—	<i>daras</i> „učil se“
(b) <i>ktb</i> „psát“	<i>a-i</i>	geminace mediálního kons.	<i>kattib</i> „napsal“
<i>drs</i> „učit“	(kauzativum)	—	<i>darras</i> „naučil“
(c) <i>ktb</i> „psát“	<i>aa-i</i>	—	<i>kaatib</i> „píšící“
<i>drs</i> „učit“	(participium)	—	<i>daarib</i> „učící“
(d) <i>ktb</i> „psát“	<i>a</i>	prefix <i>ma-</i>	<i>maktaba</i> „knihovna“
<i>drs</i> „učit“	(místo)	sufix <i>-a</i>	<i>madrasa</i> „škola“

Poznámka: POSTFIX

- Pojem užíván v české, resp. slovenské morfologii
- Typ afixu, který má původ v enklitických částicích
- Stojí až za flektivní příponou, tj. porušuje jinak typickou strukturu češtiny:

(PREFIXY)	KMEN	(DERIVAČNÍ SUFIXY)	FLEKTIVNÍ SUFIX	(POSTFIXY)
-----------	------	-----------------------	--------------------	------------

což, čehož

jakýsi, jakémusi

jakýkoliv, jakéhokoliv

- Pokud je to ale typ afixu, pak výše uvedené příklady porušují kritérium vnitřní morfologické koheze slova
- Je tedy otázka, zda postfix není spíše skutečné klitikon

Přidání suprasegmentálního prvku → suprafixace

(5) JAZYK CHALCATONGSKÁ MIXTEČTINA (Mexiko)

substantivum

adjektivum

suprafix vysoký tón

bíkò „mrak“

bíkó „mračný, zamračený“

čãʔǎ „špína“

čǎʔǎ „špinavý“

xaʔà „noha“

xáʔá „stojící, pěšky“

žuù „kámen“

žúú „pevný, tvrdý“

OPERACE JAKO VÝRAZOVÝ PROSTŘEDEK

- Nový význam je vyjádřen procesem nebo změnou, která se aplikuje na výchozí bázi
-
- 1) Kopírování báze
 - 2) Modifikace báze
 - A) segmentální
 - B) suprasegmentální

1) Kopírování báze → replikace, reduplikace

a) Částečná reduplikace

- Opakování fonologicky definované části báze, přičemž může docházet k určitým fonologickým modifikacím této části nebo báze

(6) MARŠÁLŠTINA (Maršallový ostrovy)

kagir „řemen“ → *kagirgir* „nosit řemen“

takin „ponožka“ → *takinkin* „nosit ponožky“

b) Úplná reduplikace

- Opakování celé báze, přičemž dochází k minimálním nebo žádným fonologickým modifikacím

(7) FIDŽIJŠTINA (Fidži)

garo „toužit po“ → *garogaro* „žádostivý“

INDONÉŠTINA (Indonésie)

kira „hádat“ → *kirakira* „odhadem“

c) Echo reduplikace

- Zdvojení báze se změnou jejího začátku nebo změnou kořenného vokálu

(8) (a) HINDŠTINA (Indie)

čāj „čaj“ → *čāj vāj* „čaj a takové věci“

dil „srdce“ → *dil vil* „srdce a takové věci“

pen „pero“ → *pen ven* „pero a takové věci“

(b) srov. ČEŠTINA

saky paky *techtle mechtle*

hogo fogo *lážo plážo*

lárý fáry *třesky plesky*

hala bala

2) Modifikace báze

A) Segmentální modifikace

1) **Substitute** (nahrazení)

- Náhrada segmentu ve fonologické formě slova

(9) ANGLIČTINA

substantivum

koncový neznělý obstruent

belief /-f/

house /-s/

mouth /-θ/

sloveso

koncový znělý obstruent

believe /-v/

house /-z/

mouth /-ð/

II) Subtrakce (odstranění)

- Segmenty fonologické formy báze jsou odstraněny
- Málo časté, ve známých jazycích se používá jen k flexi

(10) JAZYK O'ODHAM (Mexiko)

	nedokonavé	dokonavé	význam
(a)	<i>ñeok</i>	<i>ñeo</i>	„mluvil“
	<i>ma:k</i>	<i>ma:</i>	„dal“
	<i>him</i>	<i>hi</i>	„kráčel“
(b)	<i>ceposid</i>	<i>cepos</i>	„označil“
	<i>keliw</i>	<i>kel</i>	„loupal kukuřici“
	<i>bijim</i>	<i>bij</i>	„otočil se“
(c)	<i>gagswua</i>	<i>gagswua</i>	„česání“
	<i>dada</i>	<i>dada</i>	„přijíždění“
	<i>mu:</i>	<i>mu:</i>	„zraňování střelbou“

III) **Permutace/metateze** (přemístění)

- Změna pořadí/polohy segmentů
- Málo časté, jasné příklady na užití pro derivaci chybí

(11) ROTUMANŠTINA (ostrov Rotuma u Fidži)

	kompletní fáze	nekompletní fáze	význam
(a)	<i>iʔa</i>	<i>iaʔ</i>	„ryba“
	<i>hosa</i>	<i>hoas</i>	„květina“
(b)	<i>uja</i>	<i>uaj</i>	„hodinky“ (srov. angl. <i>watch</i>)
	<i>suka</i>	<i>suak</i>	„cukr“ (srov. angl. <i>sugar</i>)

B) Suprasegmentální modifikace báze

- Změna suprasegmentálních vlastností báze

(12)

(a) **Modifikace přízvuku**

ANGLIČTINA

substantivum

decrease

fragment

insult

sloveso

decrease

fragment

insult

(b) **Modifikace tónu**

KANTONŠTINA (Čína)

sloveso

sou 3 3 „smetat“

jeu 1 1 „mazat“

wa 2 2 „poslouchat“

substantivum

sou 3 5 „koště“

jeu 3 5 „olej“

wa 3 5 „promluva“

TVORBA NOVÝCH SLOV (POJMENOVÁNÍ)

A) Slovo tvorné (morfologické) procesy

B) Kvazislovo tvorné (morfologické) procesy

C) Další možnosti

Clipping (truncation)

- Výsledek: *zkráceniny*

- (13) (a) ANGLIČTINA
telephone → *phone*
laboratory → *lab*
bicycle → *bike*
- (b) ČEŠTINA
matematika → *matika*
kancelář → *kancl*
učitelka → *úča*
obyčejný → *obyč*
transformátor → *trafo*
- (c) ČEŠTINA – změna významu
limonáda → *limo*

Blending („míšení“)

- Český ekvivalent: *přiklání slova*
- Výsledek: *zkratková kompozita*

(14) (a) ANGLIČTINA

smog ← *smoke + fog*

brunch ← *breakfast + lunch*

botel ← *boat + hotel*

(b) ČEŠTINA

mlslo [název výrobku] ← *mlsat + máslo*

bankomat ← *banka + automat*

zmrdoucí ← *zmrda + vedoucí*

Akronymizace („zkracování“)

- (15) (a) ANGLIČTINA
radar ← *radio detecting and ranging*
laser ← *light amplification by stimulated emission of radiation*
pin ← *personal identification number*
- (b) NĚMČINA
Gestapo ← *Geheime Staatspolizei*
- (c) ČEŠTINA
učo ← *univerzitní číslo osoby*
Čedok ← *československá dopravní kancelář*

Zpětné tvoření slov (back-formation)

A) Deafixace (desufixace, deprefixace)

(16) (a) ANGLIČTINA

taxon „jednotka klasifikace v taxonomii“ ← *taxonomy*

to opine ← *opinion* (< fr. < lat. *opinionem*, nominativ *opinio*)

to edit ← *editor*

to vacuum-clean ← *vacuum cleaner*

(b) ČEŠTINA

vak ← *váček* (← něm. *wâtsak*) [srov. *drak* × *dráček*]

slát, sílat ← *poslat, posílat*

hanit ← *pohanit* (< *pohan*, kde *po-* není prefix)

B) Reafixace (resuffixace, reprefixace)

(17) ČEŠTINA

boháč ← *bohatý*

blázinec ← *blázen*

kopřivka ← *kopřivový*

Konverze

(18) (a) angličtina

to friend „dát si do přátel“ ← *a friend*

(b) čeština

Vidím, že [spojka] *leží*. – *Že* [částice] *už zase leží?*

mladí [substantivum] ← *mladí* [adjektivum] *lidé*

Vznik zcela nových slov

- (19) (a) ANGLIČTINA
google ← *googol* „1 následované stem nul“ (tj. 10^{100})
teflon
frisbee
- (b) FRANCOUZŠTINA
Pschitt [srov. angl. *shit*]

Změna významu existujícího slova

- (20) *přítel* „kamarád“ → „partner“ (*má mnoho přátel* × *má mnoho přítelů*)
Maggi (příjmení) → „(jakékoliv) polévkové koření“

Výpůjčky

- Ze starších fází jazyka
hejtman
- Z dialektů
mňágavý „rozměklý“
dýl „později“
- Z cizích jazyků
lajkovat, WC, trénink

Poznámka: EXPRESIVNÍ SLOVOTVORBA U SLOVES V ČEŠTINĚ

a) Expresivní afixy

(21) (a) Slovesa „zdrobnělá“ (deminutivní)

papat → *papulinkat*

hajat → *hajuškat*

vrzat → *vrzolit*

belat „kolébat“ → *beluškat, belenkat*

(b) Slovesa úsilná (intenzivní)

řehtat se → *řehúňat, řehízňat*

babrat → *babronit, babrňat*

tárat „žvanit“ → *taráňat, tarazgat*

hopat → *hopáňat, hopícat, hopízňat*

b) Substituce „kody“ slovesného kmene

- (22) *bečet, bekat* → *bézňat, bédit*
- babrat se* → *bachlat se*
- žbluňkat* → *žbluchat, žbluňat*
- žva-, žu-* → *žvanit, žváchat, žúchat, žúlat, žumlat*
žudlit, žuchlat
- cá-, čá-, čvá-* → *čágat, čandrat, čvandat, čvaňhat, čvaňat,*
(cákat) *čáčňat, cachtat a další*

c) Zesílení kořene

A) Změna hlásek

(23)

(i) Sonorizace/desonorizace

pinkat → *binkat*

cinkat → *cingat, dzinkat*

šťouchat → *ždouchat*

dzingat

(ii) Palatalizace

cákat → *čágat*

žgryndat → *žgřindat*

krákat → *křandat*

(iii) Labiály ~ veláry

(ž)bryndat → *(ž)gryndat*

libotat se „chvět se“ → *ligotat se*

B) Přidání hlásek

(24)

(i) Likvidy*bafat* „štěkat“ → *blafat**poulit* ~ *boulit* → *broulit* „civět“*mečet* → *mrečet*(ii) Palatální frikativy/afrikáty*brblat* → *žbrblat**bryndat* → *žbryndat**drcat* → *ždrcat**gryndat* → *žgryndat**poulit* → *špoulit, čpoulit*(iii) Nazály*drcat* → *drncat**bucat* „spát“ → *buncnout (puncnout)*